

**IQTIDOR TURLARI VA IQTIDORLI YOSHLARNING
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI***Turayev Rustam Tuyg'un o'g'li**rustamjonturayev99@gmail.com**+998997707599*

Har bir insoni kuchli tomoni bor, faoliyat davomida insonlar o'ziga xos dunyoqarashga, o'ziga xos iqtidorga ega bo'lib boraveradi. Lekin ko'plab insonlar o'zlarining iqtidorini topa olmay va o'z qiziqishlarini anglay olmaganligi tufayli hayotda o'z o'rnini topa olmayaptilar. Bu kabi muammolarni oldini olish uchun biz va siz har bir yosh avlodni yoshligidan, iqtidori va qiziqishini aniqlab faoliyatga yo'naltirsak, mustaqil hayotga tayyorlasak, jamiyatga kerakli inson ekanligi his qildirsak, o'ylaymanki bu yoshlar avlod O'zbekistonimiz uchun tamal toshi bo'ladi degan umitdaman. Hozirgi kunda yurtimizda ham iqtidorli yoshlarimiz soni ham kun sayin oshib bormoqda. Bu kabi iqtidorli yoshlarni yanada ijtimoiylashtirish va ularning psixologiyasini o'rganga holda, yuzaga keladigan muammolarini birgalikda hal qilish har birimizni burchimizdur.

Iqtidorli yoshlarning mustaqil hayotga tayyorlashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganishdan oldin iqtidor haqida atroflicha ma'lumot bersak Iqtidor- (arab.-kuch-quvvat, qudrat, qodirlik, qobiliyat, holat) shaxsning ijodiy xususiyati va aqliy faoliyati. Iqtidor shaxs faoliyatida turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: ilmiy, badiiy, texnik ijodkorlikda, sport va kasb mahoratida yaqqol ko'rinadi. Hozirgi kunda iqtidorli bolalar va iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashning xususiyatlari psixologlar tomonidan atroflicha o'rganilib bormoqda. Iqtidorli bolalarni aniqlash va ular bilan ishlash zamonaviy ta'limning dolzarb tendentsiyasidir. "Iqtidorli bolalar" tushunchasining o'zi ham aniq ta'rifga muhtoj. Jumladan Yu.Z. Gilbux iqtidorli bolalarning eng muhim xususiyatlari orasida yuqori kognitiv faollik va qiziquvchanlikning g'ayrioddiy erta namoyon bo'lishi, aqliy operatsiyalarni bajarish tezligi va aniqligi, mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, faol lug'atning boyligi, vazifalarni ijodiy bajarishga aniq munosabat, ijodiy fikrlash va tasavvurni rivojlantirish kiradi deb takidlaganlar. L. A. Venger modeliga ko'ra, iqtidor tushunchasi qobiliyat tushunchasi orqali ochib beriladi. Iqtidor deganda bolaning qobiliyatlari rivojlanishining yuqori darajasi tushuniladi, bu uning hayotining uzoq davom etishi davomida yuqori kognitiv motivatsiya bilan birgalikda barqaror namoyon bo'ladi.

Iqtidorning zamonaviy ko'rinishi murakkab qobiliyatda ham kognitiv, ham shaxsiy motivatsion o'zaro ta'sir qiladi deb hisoblanadigan belgi va turli xil ijtimoiy muhit sharoitida hissiy va ixtiyoriy tarkibiy qismlar. Ushbu qarash mahalliy psixologlarning asarlarida aks etadi (B. M. Teplov, S. L. Rubinshteyn, D. B.

Bogov'yavenskaya, V. D. Shadrikov va boshqalar), ular iqtidorni psixikaning tizimli sifati sifatida belgilaydilar inson hayoti davomida rivojlanadigan bir yoki bir nechta faoliyat turlarida yuqori natijalarga erishish imkoniyatini belgilaydi. Iqtidor-bu nafaqat insonning bilim qobiliyatining yuqori darajasi, ilgari ishonilganidek. Iqtidorning namoyon bo'lishining ikkita asosiy jihati mavjud – instrumental (strategiya va faoliyat usullari) va motivatsion (kognitiv ehtiyojning oshishi, aniq qiziqish). Iqtidorning tizimli xususiyatini aniqlab, shuni ta'kidlashimiz mumkinki, bu har qanday faoliyat uchun qobiliyatlarning yig'indisi emas, balki ma'lum bir faoliyat uchun qobiliyatlarni birlashtirishdir. Bundan tashqari, har bir qobiliyat quyidagilardan iborat funktsional, operatsion tizimlarning kombinatsiyasi va o'zaro ta'siri va tartibga solish mexanizmlari (V. D. Shadrikov). Mexanizmlar qobiliyat tuzilmalari o'zlarining rivojlanish traektoriyalariga ega: funktsional mexanizmlarning o'zgarishi biologik kamolotga bog'liq; operatsion mexanizmlar sintellektual operatsiyalarni o'zlashtirishda o'rganish jarayonida va faoliyat talablariga nozik moslashishda (samaradorlik); motivatsion (tartibga soluvchi) mexanizmlar qobiliyatlar aloqa, sotib olish orqali rivojlanadi ijtimoiylashuv jarayonida hayotiy tajriba. Shunday qilib, qobiliyatlarning rivojlanishi uch darajada sodir bo'ladi-daraja shaxs, faoliyat sub'ekti va shaxs. Shuning uchun, iqtidorlilik qobiliyatlarning sifat jihatidan o'ziga xos kombinatsiyasi sifatida shaxsning iqtidori (tabiiy iqtidor), faoliyat sub'ektining iqtidori va shaxsning iqtidori sifatida qaralishi mumkin.

Har bir bola o'ziga xosdir, lekin ko'pchilik iqtidorli bolalarga xos bo'lgan juda ko'p xususiyatlar mavjud. Iqtidorning umumiy shartlari-faollikni oshirish va o'zini o'zi boshqarish xususiyatlari. Iqtidorning quyidagi turlari mavjud (V. I. Panovning so'zlariga ko'ra):

- umumiy iqtidor-bu umumiy qobiliyatlarning yuqori darajadagi rivojlanishi, bu inson katta muvaffaqiyatlarga erishishi mumkin bo'lgan faoliyatning nisbatan keng doirasini belgilaydi. Umumiy iqtidor mavjudligi haqidagi taxminni XIX asr o'rtalarida ingliz psixologi F. Galton ilgari surgan.

- "badiiy" iqtidor – musiqiy, tasviriy, sahna. Badiiy iste'dod musiqa, rasm, haykaltaroshlik, dramaturgiyada yuqori yutuqlarni anglatadi. Badiiy-vizual, badiiy-adabiy va musiqiy qobiliyatlar ajralib turadi.

- "amaliy" iqtidor kamdan-kam hollarda maktab tomonidan tan olinadi va iqtidor deb hisoblanmaydi. Yel universiteti psixologi R. Sternberg amaliy iqtidorning asosiy xususiyati zaif va kuchli tomonlarni bilish va bu bilimlardan foydalanish qobiliyatini chaqirishini aytib o'tganlar

- umumiy intellektual va akademik qobiliyat. Ushbu turdagi iqtidorli bolalar asosiy tushunchalarni o'zlashtiradilar, ma'lumotlarni samarali yodlaydilar va saqlaydilar. Axborotni qayta ishlashning yuqori darajada rivojlangan qobiliyatlari ularga ilm-fanning ko'plab sohalarida muvaffaqiyat qozonishga imkon beradi.

- maxsus iqtidor sub'ektda tashqi tomondan aniq prognoz qilingan imkoniyatlar, ko'nikmalar, ko'nikmalar, muammolarni rejalashtirish va hal qilish strategiyalarining ishlashi orqali namoyon bo'ladigan tez va aniq amalga oshiriladigan bilimlarning mavjudligi bilan tavsiflanadi.

- ijodiy qobiliyat dunyoning nostandart qarashlarida va odobsiz fikrlashda namoyon bo'ladi. Iqtidor har qanday muammolarni: ilmiy, texnik muammolarni hal qilish va topish jarayonida inson faoliyatining har qanday sohasida ochiladigan ijodiy salohiyatga asoslanadi.

- intellektual qobiliyat-faktlarni tahlil qilish, fikrlash, taqqoslash qobiliyati. Oiladagi intellektual bolalar "aqlli" va "aqlli", maktabda esa a'lo talabalar, ammo ular orasida faqat bitta yoki ikkita fan bo'yicha "a'lo" o'qiydiganlar va boshqalarida vaqt topolmaydiganlar bor.

- intellektual iste'dod - faktlarni tahlil qilish, fikrlash, taqqoslash qobiliyati. Oiladagi ziyoli bolalar "aqlli" va "zukko" bo'lib, maktabda a'lochi o'quvchilar bo'lsa-da, ular orasida bir-ikkita fandan "a'lo" o'qib, qolganlarida ulgurmaydiganlar ham bor.

- akademik iste'dod noodatiy o'rganish qobiliyatida namoyon bo'ladi; kognitiv faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga hissa qo'shadi.

- psixomotor (sport) iste'dodi ajoyib sport qobiliyatlarini belgilaydi. Psixomotor qobiliyatlar harakatlarning tezligi, aniqligi va epchilligi bilan chambarchas bog'liq.

- ijtimoiy yoki etakchilik (tashkiliy) iste'dod ko'p jihatdan muloqotdagi muvaffaqiyatni belgilaydigan murakkab, ko'p qirrali hodisa sifatida qaraladi. Bu sizga yaxshi o'qituvchi, psixolog, psixoterapevt, ijtimoiy ishchi bo'lish imkonini beruvchi tushunish, sevish, hamdardlik, boshqalar bilan til topishish qobiliyatini nazarda tutadi.

- yashirin iqtidor - bolaning o'zini ochiq namoyon qilmaydigan va ochish, tushunish mumkin bo'lmagan ijobiy o'ziga xosligi. Ko'pincha bunday bolalar biror narsaga ishtiyoqlidir, ular o'ziga xos fanatikdir. Natijada, bunday bolaning iqtidori yo'qligi haqida noto'g'ri xulosalar chiqarish xavfi mavjud.

Ikkinchi avlodning federal standartlari esa ta'lim jarayonida faol yondashuvni ta'kidlaydi, ya'ni o'z hayotining muallifi, ijodkori, faol ijodkori bo'lish, o'z oldiga maqsad qo'yish, unga erishish yo'llarini izlay olish, buning uchun erkin tanlash va mas'uliyatni his qila olish, o'z imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish qobiliyati. Iqtidorli bolani ma'lum miqdordagi bilim olishga emas, balki uni ijodiy qayta ishlashga, olingan material asosida mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirish muhimdir.

O'qituvchining asosiy vazifasi butun ta'lim jarayonini va uning psixologik ta'minotini bolalarning har qanday individual xususiyatlarini hisobga oladigan tarzda qurish, bolani qo'llab-quvvatlash va uning qobiliyatlarini rivojlantirish, bu qobiliyatlarni amalga oshirish uchun zamin tayyorlashdir. Iqtidorli bolani tarbiyalashda qiziquvchanlik vaqt o'tishi bilan bilimga muhabbat - "qiziqish" ga, ikkinchisi esa

barqaror "kognitiv ehtiyoj" ga aylanishi kerak. Boshqalar hech qanday qiyinchilikni ko'rmaydigan, hamma narsa aniq ko'rinadigan muammoni ko'ra bilish haqiqiy ijodkorni o'rtamiyona odamdan ajratib turuvchi eng muhim fazilatlardan biri ekanligini takidlaydilar Iqtidorli bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, sinfda kognitiv qiyinchilik holatini yaratish juda muhimdir, bunda talabalar yangi mavzuni o'rganish uchun bir yoki bir nechta aqliy operatsiyalarni mustaqil ravishda qo'llash zarurati bilan duch keladilar: tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, analogiya, umumlashtirish. Zamonaviy iqtidorli bolani pedagogik qo'llab-quvvatlash masalalarini xususiyatlardan tashqari hal qilib bo'lmaydigan va rivojlanadigan va yaratadigan jamiyat. Avvalo, bu juda tajovuzkor va dinamik ma'lumotlarning ta'siri muhitdir. Bularning barchasi katta yoshdagi bolalarning masofasini oshirishga ta'sir qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytimishimiz mumkinki.iqtidorli bolani ham o'ziga xos muammosi, shaxsiy sifatlari bor.Shuning uchun biz yangi iqtidor sohiblarini kashf etoyotgan paytimiz, bu tomonlariga ham etibor berishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.M.Fayziyeva . Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash yo'llari maktab o'qituvchilari uchun uslubiy ko'rstama-Sam VXTXQTMOHM, 2020 y.
2. Gilbux Yu. Z. diqqat: iqtidorli bolalar / Yu. Z. Gilbux. - M.: Bilim, 1991 Yil.
3. N.S.Leytesa "Bolalar va o'spirinlarning iqtidor psixologiyasi" -Akademiya nashriyot markazi, 2014. 416 s.
4. Blinova V.L. Blinova L.F. Bolalar iqtidori: nazariya va amaliyot: o'quvuslubiy qo'llanma. Qozon: T